

TIMO VIHAVAINEN

Tuhon myytit ja todellisuus Pietarin historiassa

Maailmassa tuskin lienee toista kaupunkia, joka lyhyen historiansa aikana olisi kokenut yhtä dramaattisia vaiheita kuin Pietari. Lienee myös vaikea osoittaa mitään toista kaupunkia, johon myytit liittyisivät yhtä elimellisesti kuin Pietariin.

■ Selitystä Pietarin poikkeuksellisuudelle ja sen herättämille voimakkaille reaktioille voidaan hakea jo sen perustamistavasta. Tuskinpa voidaan löytää toista vastaavallaista esimerkkiä suurkaupungin rakentamisesta mahtikäskyllä ja kaikkia mahtivaltion resursseja käyttäen ja tämän tapahtuessa vieläpä aivan uudelle, vasta valloitetulle alueelle, kauaksi oman maan varsinaisista keskuksista.¹

Pietarin sijainti, joka oli sen huollon kannalta jokseenkin hankala, seudun epäterveellisyys ja etenkin sen vaaranalainen asema Nevan mahtavien oikkujen armoilla herättivät jo osaltaan vastustusta uutta pääkaupunkia kohtaan ja epäuskoa sen tulevaisuuteen. Ensimmäiset vakavat tulvat sattuivat vielä Pietarin eläessä.

Luultavasti merkittävämpi seikka, joka voimisti Pietarin vastaisia reaktioita, oli kuitenkin se, että Pietari Suuri pyrki nimenomaisesti luomaan kaupungistaan ”euroop-

palaista”, mikä merkitsi sitä, että se muodostui ei-venäläisen elämäntavan ja maailmannäkemyksen symboliksi ja sitä mukaa vanhan perinteisen Venäjän kannattajien sylkykupiksi. Tämä asetelma korostui voimakkaasti 1800-luvun slavofiilien ajattelussa, mutta toki myös jo kaupungin perustamiskaudella. On syytä muistaa, että Pietari Suuren suorittama vallankumous maansa ”eurooppalaistamiseksi” oli äärimmäisen radikaalia politiikkaa ja merkitsi suoraa hyökkäystä koko perinteistä elämänjärjestystä vastaan. Se oli mahdollista vain häikäilemättömän väkivallan turvin. Koko laajaa Venäjää Pietari ei mitenkään kyennyt nopeasti muuttamaan ja niinpä hän pyrki luomaan edes yhden dynaamisen keskukseen, jossa vanhan sulkeutuneen ja takapajuisen Venäjän inertia olisi voitettu ja josta uusi kulttuuri voisi vähitellen levitä koko maahan.

Pietari itse nimitti kaupunkia ”paratiisikseen” ja luonnollista oli, että vanhoillisille – muun muassa vanhauskoisille – kaupunki sitten vastaavasti symbolisoi helvettiä. Pidettiin Pietari Suurta kansan syvissä riveissä laajasti antikristuksena, joka oli esimerkiksi tuhonnut vanha ajanlaskun eli ”varastanut ajan Jumalalta” ja ajanut Jumalan antaman partansa ja pakottanut muutkin niin tekemään. Ylipäätään vääräuskoina pidettyjen nemtsien tapoja matkimalla tsaari oli kaikin tavoin herjannut vanhoja, kristilliseksi ja pyhiksi ymmärrettyjä venäläisiä perinteitä.² Vanhan, oikeauskoisen venäläisen perinteen rinnalle ja sen uhmaajaksi Pietari oli tuonut länsimaisen tieteen, joka kansan keskuudessa ymmärrettiin jopa noituuden lajiksi taikka parhaimmillaan väärä-

uskoisten nemtsien ”viekkaudeksi” (*bit-rost*).³ Pietarin nimittäminen uudeksi pääkaupungiksi oli myös jyrkässä ristiriidassa sen kanssa, että Moskova oli aikoinaan nimetty kolmanneksi Roomaksi, vieläpä sillä lisäyksellä, että neljättä ei tule.

Pietarin kaupungin vihollisiin kuului ainesta sekä talonpoikaisen kansan keskuudesta että muiden Pietarin sortamien ja syrjäyttämien ryhmien joukosta, aina yhteiskunnan huipulle saakka. Pietarin hylätty puoliso Jevdokija Lopuhina kirosi tradition mukaan Pietarin kaupungin sanoin ”Pietarin on tyhjennettävä!” (*Piterburhu byt pustu*).⁴ Kaupunki ei toki koskaan ole tyhjentynyt, mutta siihen liittyviä myyttejä ja paineita pääkaupungin siirtämiseksi takaisin Moskovaan oli jo alusta pitäen olemassa ja ensimmäisen kerran siirtokin toteutettiin lyhyeksi aikaa jo Pietari II:n toimesta vuosiksi 1728–32. Vaikka pääkaupunki hallinnollisen keskuksen ominaisuudessa siirtyikin vuonna 1712 Pietariin, voidaan todeta, että myös Moskova säilytti vanhan symbolisen asemansa toisena pääkaupunkina, josta myös käytettiin vastaavaa nimitystä (*stolitsa*). Siihen sillä kaksinetuhansine kirkkoineen olikin maailman ainoan itsenäisen ortodoksisen valtion traditionaalisenä keskuksena ilmeinen symbolinen oikeutensa.

Sieluton suon kaupunki

Itse uuden pääkaupungin rakentaminen oli valtava voimainponnistus, joka myös vaati runsaasti kuolonuhreja, kuten kaikki vastaavat työmaat noihin aikoihin. Epähygieeniset leiriolosuhteet verottivat tehokkaasti kymmentuhantaisia rakentajien joukkoja, jotka tuotiin työpaikalleen vartioituina.⁵ Kaupungin rakentamisessa vuosikymmenien mittaan menehtyneiden määrää on erittäin vaikea arvioida, mutta tyhjistä ei suinkaan ole syntynyt se sananparsa, että Pietari on rakennettu ”luille ja kyynelille”. Nimenomaan vankityövoiman osuus oli alkuaikoina suuri, mukana tietenkin myös esimerkiksi Ruotsin armeijan sotavankeja, mutta työläisten valtaosan muodostaneiden maaorjienkaan tilanne tuskin lienee ollut oleellisesti parempi. Jopa joukkopakoja työpaikoilta tapahtui, mihin hallitus vastasi julistamalla,

että paenneiden sijaan oli heidän isänsä, äitinsä, vaimonsa tai lapsensa vangittava siksi, kunnes karkulaiset palaavat Pietariin.⁶

Pietarin sijainti Nevan suulla altisti sen tulville, jotka syntyivät länsimyrskyjen ja Laatokasta virtaavan veden yhteisvaikutuksesta. Mittasuhteiltaan pienempiä, mutta silti tuhoja aiheuttaneita tulvia on Pietarin historiassa ollut paljonkin, toisen maailmansodankin jälkeen vedenpinta on useaan otteeseen noussut yli kaksi metriä, mikä aiheuttaa jo huomattavia tuhoja, mutta vasta yli kolmen metrin vedennousut alkavat seuraukseltaan lähennellä katastrofia. Tällaisista tapauksista kuuluisimpia ovat vuoden 1824 ja vuoden 1924 tulvat. Edellisessä – joka toimii Pushkinin ”Vaskiratsastaja”-runoelman taustana – vesi nousi peräti 4,1 metriä. 462 talon kerrotaan tuolloin tuhoutuneen täysin ja 3 681:n vaurioituneen. Jälkimmäisellä kerralla 40–42 metriä sekunnissa puhaltanut myrsky peitti veden alle yli puolet kaupungin alueesta. Tilastojen mukaan 2 miljoonaa neliometriä katukäytäviä, yli 5 000 vaurioitui ja yli sata teollisuuslaitosta joutui keskeyttämään toimintansa. Vaikka tulvat eivät sinänsä ole koskaan vakavasti uhanneet itse kaupungin olemassaoloa, ovat vuodesta 1703 lähtien tapahtuneet 270 yli 1,5 metrin vedennousua tehokkaasti pitäneet yllä tietoisuutta sen aseman vaaran-

1. Mahtikäskyllä perustetuista kaupungeista sopii tietenkin esimerkiksi vaikkapa Helsinki, mutta muutoin näiden kahden kaupungin alkutaipaleilla ei juuri yhteistä olekaan.

2. Ks. N. Riasanovsky (1985) *The Image of Peter the Great in Russia History and Thought*, Oxford: Oxford University Press, 74–85. Traditionaalisista venäläisyyden tabuista ks. Gabriele Scheidegger (1993). *Perverses Abendland – barbarisches Russland*. Zuerich; Chronos. passim.

3. James Billington (1967) *The Icon and the Axe*, New York: Alfred A. Knopf, 122–23.

4. Vuonna 1722 Pietarin Salainen kanslia totesi liikkeellä olevan huhuja siitä, että ennustus oli pikaisesti käymässä toteen. Ks. A. V. Predtetski (1955) ’Osnovaniye Peterburga’, teoksessa *Otsberki istorii Leningrada*, tom 1, Moskva-Leningrad: Izdatelstvo Akademii nauk, 50.

5. Lindsey Hughes (1998) *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven and London: Yale University Press, 213–14.

6. A. E. Suknovalov (1955) ’Ekonomitsheskaja zhizn Peterburga do 60-h gg. XVIII v.’ *Otsberki istorii Leningrada* 61.

alaisuudesta.⁷ Rakenteilla olevan padon on määrä muuttaa tilanne. Valmistuttuaan se turvaisi kaupungin jopa 5,3 metrin vedenousulta.

Suurimmat Pietarin kokemat katastrofit ja myös sen pysyväistä laatua oleva pääkaupunkiaseman menettäminen sijoittuvat 1900-lukuun, mutta on merkillepantavaa, miten voimakkaiksi Pietarin vastaiset emootiot ja myös sen tuhon ennustukset kehittyivät jo 1800-luvulla. Niin slavofiilien kuin zapadnikkienkin taholla Pietarin symboliseksi antipodiksi nousi Moskova. Pietari symbolisoi sen kriitikoille mekaanisuutta, kun taas Moskova oli ”orgaaninen”. Pietaria pidettiin keinotekoisena Moskovan symbolisoidessa luonnollisuutta. Pietari oli ”tehty”, ja Moskova taas loi itse itsensä.⁸ ”Rationaalista” ja ”mekaanista” Pietaria pidettiin myös toimeliaisuuden keskuksena, kun taas Moskovaan katsottiin keskittyvän joutilaisuuden ja saamattomuuden. Tämä näkemys on havaittavissa niin Katariina II:lla kuin 1920-luvulla kirjoittaneella G. P. Fedotovilakin.⁹ Kulttuurihistorioitsija B. M. Eihenbaumin luonnehdinnan mukaan Pietarilta puuttui sielu, jota se historiassaan ei ollut koskaan tarvinnutkaan, sen sijaan se keskittyi ajattelemiseen, järkeilyyn. Moskova puolestaan eli tunteella, se oli myös maisemaltaan maalauksellinen, kun taas Pietari oli yhtä piirustusten, ääriviivojen ja kaavojen kokoelmaa.¹⁰ Pietari oli slavofiilien mielestä vieras elementti Venäjän ruumiissa, pala Eurooppaa siellä, missä sen ei pitänyt olla. Slavofiili Konstantin Aksakov, joka esitti pääkaupungin palauttamista Moskovaan, innostui jopa – Aleksanteri Nevskin teot unohtaen – julistamaan: ”Pääkaupungiksemme tuli kaupunki, jolla on vieras nimi ja joka sijaitsee vierailta rannoilla, joita mitkään historialliset muistot eivät liitä Venäjään ...”¹¹

Aleksandr Herzenille Pietarissa oli vihattavaa sekä sen epäkansallisuus että sen symbolisoima sosiaalinen vääryys. Hänen mielestään

”Tuolla suolla, todellisella suolla sekä fyysisessä että moraalisisessa mielessä ... tapaa näkymän, jollaista ei ole yhdessäkään

muussa maailman maassa: mongolinen villeys sekoittuu bysanttilaiseen kataluuteen ja kaikki tämä peitetään kehnosti eurooppalaisella vaatteella; siinä sekoittuvat sivistymättömyys ja itsevarmuus, joka perustuu ranskalaisten lehtien ja englantilaisten romaanien lukemiseen, niihin liittyy täydellinen tietämättömyys Venäjästä, sillä nuo ihmiset eivät koskaan ole asuneet maatiiloillaan ... siihen liittyy ansaitsematon ylenkatse moskovalaisia ja provinssin asukkaita kohtaan, ylenkatse, johon jälkimmäiset vastaavat häijyydellä, mutta vain ansaitusti ...”

Herzenin mielestä kukaan rehellinen ihminen ei voinut olla vihaamatta tuota ”Babylonia”.¹²

Kivinen Pietari terävine ääriviivoineen muodosti jyrkän kontrastin puiseen Moskovaan, joka symbolisoi myös Venäjän naiseliseksi ymmärrettyä prinssiä, Pietarin ollessa luonteeltaan miehin: Venäjän raiskaajan, Pietari Suuren ylpeyden luomus.¹³ Kun ylpeys oli oikeauskoisen kristityn pahin synti, oli luonnollista nähdä siitä seuraavan rangaistuksen – tuhon – koituvan Pietarin kohtaloksi. Pietarista ”tuomittuna kaupunkina” (*grad obretsbennyj*) puhuttiin usein jo 1800-luvulla. Ajatuksen Pietarin häviön pikaisesta lähestymisestä toivat voimakkaasti esille kuitenkin vasta 1900-luvun apokalyptikot, joista monet sitten saivatkin nähdä kaupungin dramaattisen tyhjenemisen vallankumouksen jälkeen ja eräät ilmeisesti myös toisen maailmansodan ajan piirityksen kauhut. Vuosina 1917–18 useat kirjailijat näkivät Venäjän pian ”vapautuvan” Pietarista ja kaupungin peräti tyhjenevän, kuten vanha ennustus edellytti.¹⁴ Joku luuli havaitsevansa Ilmestyskirjan neljän ratsastajan itse asiassa sijaitsevan Pietarissa: valkea ratsu oli Pietari Suuren ratsastajapatsas, ruskea ratsu Klodtin Nikolai I:n patsas ja musta ratsu Aleksanteri III:n patsas. Neljäs, eli kalvas ratsu sijaitsi jo näkymättömänä Mars-kentällä.¹⁵

Paheen vai parannuksen tiellä

1900-luvun alun näkemysten taustalla on huomioitava ne tuohon aikaan laajalle le-

vinneet käsitykset, joiden mukaan degeneraatio, sekä suoranaudessa että kuvaannollisessa mielessä oli länsimaisen kulttuurin kalvava sairaus, josta paraneminen oli sen kiireisin ja tärkein tehtävä.¹⁶ Parannuskeinot arvioitiin usein sangen radikaaleiksi: suuri yhteiskunnallinen vallankumous tai maailmansota olivat monien mielestä tarpeeksi väkeviä lääkkeitä, joilla voitaisiin polttaa pois arvoton aines kulttuurista ja yhteiskunnasta.¹⁷ Tavanomaisen käsityksen mukaan degeneraatio ja yleensä kaikkinaisen pahe iti ja sikisi nimenomaan suurkaupungeissa. Terve maalaisväestö ei sille altistunut, kun taas suurkaupunki kasvatti niin juuretonta proletariaattia ja elostelevaa herasväkeä kuin myös juoppoutta, sukupuolitauteja ja muita lieveilmiöitä, joiden arveltiin myös huonontavan ”rotua”. Suurkaupunki sinänsä – ei ainoastaan Pietari – nähtiin usein luonteeltaan epäkansallisena ja ”kulttuurin” vastaisena, ”sivilisaation” piiriin kuuluvana epäterveenä ilmiönä, jota oli sellaisenaan vastustettava. Idea levisi Suomeenkin ja tätä taustaa vasten lienee myös nähtävä se seikka, että Pietarin hävittämistäkin haviteltiin 1910–20-lukujen vaihteessa tietyissä äärioikeistolaisissa piireissä.¹⁸

Koko maailmassa monimiljoonaisia suurkaupunkeja oli 1900-luvun alussa vain muutamia. Suurin oli Lontoo 6,5 miljoonalla asukkaallaan, sitten tulivat New York (4 200 000), Pariisi (3 300 000) ja Berliini (2 700 000). Pietarissa asukkaita oli 1 400 000.¹⁹ Tämä merkitsi, että se oli maailman yhdeksänneksi suurin kaupunki. Pietarin kasvu oli seuraavina vuosina vielä erityisen nopeaa ja vallankumouksen aikoihin sen asukasmäärä arvioitiin jo 2 100 000:ksi.

Kuten tunnettua, Venäjällä myös agraarisosialistit vastustivat kapitalismin – ja sen tuotteen, suurkaupungin – tuloa Venäjälle. Marxilaisille sen sijaan moderni metropoli oli osa luonnollista kehitystä, joka ennen pitkää veisi kaiken muuttavaan vallankumoukseen. Proletariaatti, jonka syntyä ja kasvua useimmat muut kauhistelivat, oli marxilaisten kannalta myönteinen ja lainomainen ilmiö. Tulkoon kuitenkin mainituksi, että myös bolshevikkien piirissä oli oma antiurbanistinen virtauksensa ja myö-

hemmin 1920–30-lukujen vaihteessa oli olemassa enemmän tai vähemmän vakavia suunnitelmia siitä, että suurkaupungit purettaisiin ja ihmiset keskittyisivät asumaan pieniin asutuskeskittyymiin, joissa kaikki sosiaaliset toiminnot olisi mahdollista hoitaa ihanteellisella tavalla.²⁰

Vuosina 1917–18 apokalyptiset näyt Pietarin tyhjenemisestä olivat jo saamassa todellisuuspohjaa. Kaupungin huoltovaikeudet kärjistyivät ensimmäisen maailmansodan katkaistessa meriyhteydet, mikä merkitsi muun muassa englantilaisen kivihii-

7. Ks. (1992) *Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad. Entsiklopeditsbeski spravotshnik*, Sankt-Peterburg: Nautshnoje izdatelstvo bolshaja rossijskaja entsiklopedija, 407–408.

8. K. G. Isupov (2000) 'Dialog stolits v istoritsheskom dvizhenii', teoksessa *Moskva-Peterburg: pro et contra*, Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Russkogo hristianskogo gumanitarnogo instituta, 14.

9. Isupov (2000) 9, 65.

10. Isupov (2000) 54.

11. Isupov (2000) 31.

12. Isupov (2000) 39.

13. Isupov (2000) 53; Venäjän luonteesta ks. Nikolai Berdjajev (1970) *Filosofija neravenstva*, Paris: YMCA-Press, 16–18.

14. Isupov (2000) 62, 69.

15. Isupov (2000) 61.

16. Ks. esim. Hans Guenther (1993) *Der sozialistische Uebermensch. Maxim Gorkij und der sowjetische Heldenmythos*, Stuttgart-Weimar: B. Metzler, 53–56.

17. Ks. Tästä esim. Pekka Pesonen (1987) *Vallankumouksen henki bengen vallankumouksessa*, Helsinki: Slavica Helsingiensia supplementum II, 86–87; Nikolai Berdjajev (1990) *Sudba Rossii*, Moskva: Izdatelstvo MGU, 156–59.

18. Ks. Esim. George L. Mosse (1966) *The Crisis of German Ideology*, London: Weidenfeld & Nicolson, 21–23.

Kysymys sinänsä on suomalainen suurkaupunki-vastaisuus, joka ilmeni selkeästi maailmansotien välisessä oikeistolaisessa ajattelussa ja jota on havaittavissa vasemmistolaisissakin piireissä: esimerkiksi Irmari Rantamala/Algot Untolan *Harbama*-romaanissa Pietari esitetään ”Hiiden myllynä”, jossa porvaristo tuhoaa kansan työn tulokset hillittömässä irstailussaan. Suomalainen Pietari-vastaisuus, joka ilmenee esim. E. E. Kailan hurjissa ideoissa Pietarin hävittämisestä sekä maailmansotien välisen ajan tietesiromaanien kuvitelmissa, on epäilemättä nähtävä aikakauden yleisten aatteiden yhteydessä, vaikka vastaava aatehistoriallinen selvitys onkin tekemättä. Kailasta ks. Martti Ahti (1999) *Ryssän vibassa. Elmo Kaila*, Porvoo ym.: Otava, passim.

19. <http://geography.tqn.com/library/weekly/aa011201f.htm> (17.1.2003).

20. Ks. S. Frederick Starr (1978), Visionary Town Planning during the Cultural Revolution. Teoksessa Sheila Fitzpatrick (toim.) *Cultural Revolution in Soviet Russia 1928–1931*, 217–240.

tulon lakkaamista. Sitä oli mahdotonta korvata esimerkiksi suomalaisilla haloilla, joita kyllä vietiin kaupunkiin niin paljon kuin kyettiin. Kun kaupungin pitkät huoltolinjat, jotka sodan johdosta muutoinkin olivat ylläpidettyjä, tukkeutuivat keväällä 1917, olivat vallankumouksen eräät keskeiset edellytykset valmiina. Vallankumoukset ja sisällissota eivät tietenkään olleet mikään lääke reaalityöelämän ongelmiin ja yhdessä ne aiheuttivat Pietarille ennenkuulumattoman demografisen katastrofin. Kaupungin väkiluku laski vuoden 1917 yli kahdesta miljoonasta vuoden 1921 noin 700 000:een.²¹

Mary McAuleyn sanoin: ”Keväällä 1921 Petrograd, Venäjän teollinen keskus oli kuoleva kaupunki, jonka väestö oli huvennut ja teollisuus seisahtanut. Sen jäljellä olevat asukkaat olivat sairaita ja nälkäisiä”.²² Tässä voitiin jo todella puhua Pietarin tyhjennyksestä. Ilmiö liittyi ennen muuta sotsialismin komentotalouteen, jonka tuhoisimpia ilmentymiä oli ns. ”elintarvikediktaattori”. Sen puitteissa elintarvikkeiden myynti oli valtion monopolina. Elintarvikkeiden kortit oli jaettu neljään kategoriaan väestön sosiaalisen aseman mukaan ja alimpaan kastiin kuuluvat, jotka eivät pystyneet hankkimaan ravintoa ohi korttisysteemin, eivät kyenneet pysyttelemään annoksillaan hengissä. Tosin systeemi vuosi kuin seula, mikä pelasti suuren joukon ihmisiä nälkäkuolemasta.²³

Väestökadosta Pietari toipui NEP-kaudella nopeasti ja sotsialismin vuosina poltetut huonekalut, aidat ja kirjat olivat kaikki ainakin jossain määrin korvattavissa. Vuonna 1918 tapahtunut pääkaupunkiaseman menettäminen merkitsi sen sijaan pudotusta korkealta: Pietari, joka oli nimenomaan rakennettu pääkaupungiksi ja jota ylimystön runsas läsnäolo oli leimannut ja palatsien paljous koristanut, vaipui nyt provinsiaaliseksi keskukseksi, jonka entisten reuna-alueiden *cordon sanitaire* ja oma rautasiripun alkumuoto yhä tehokkaammin eristivät entisistä kansainvälisistä yhteyksistään.

Ylimystön ja intelligentsijan edustajat olivat lähteneet suurin joukoin maanpakoon.

Myös kaupungin aiempi runsas ulkomalaisväestö oli romahtanut. Aiemmin ylenkatsottu Moskova, jota oli hiukan säälivään sävyyn nimitetty ”purppuraan puetuksi leskeksi” tuli nyt neuvostojen maan ja koko maailman proletariaatin symboliseksi pääkaupungiksi, joka symbolisoi nousevan yhteiskuntaluokan nuorekasta voimaa. Pietari sen sijaan joutui vuorostaan alistumaan ”provinsiaaliseen kohtaloonsa”, kuten runoilija Anna Ahmatova asian ilmaisi.

Muutos näkyi symbolisesti kaupungin nimen muuttamisessa Leningradiksi vuonna 1924,²⁴ mutta muutos oli luonteeltaan myös sangen konkreettinen. Kaupungin aristokraattista luonnetta pyrittiin muuttamaan asuttamalla suuri määrä proletaareja entisiin ylimystön asuntoihin,²⁵ mikä osoitautui vähemmän toimivaksi ratkaisuksi työpaikkojen sijaitessa muilla alueilla. Niinpä tehtiin myös yritys uuden, proletaarisen Leningradin keskustan luomiseksi Moskovski prospektin alueelle. Tuloksena oli edustava kokoelma aikansa monumentaalista arkkitehtuuria, mutta varsinainen kaupungin keskuksen paikka ei siirtynyt.²⁶

Leningradilla oli myös oma vallankumouksellinen neuvostoidentiteettinsä ja sitä oli vanhastaan pidetty myös ”proletarisempana” kuin kauppiaskulttuurin sävyttämää Moskovaa. Kommunistisen puolueen sisäisissä selvityksissä leningradilainen oppositio kuitenkin toistuvasti murskattiin vuosina 1926, 1935–37 ja 1949–52, mikä osoitti konkreettisesti, ettei äärimmilleen keskitetty neuvostokomento sietänyt alueellistakaan kilpailua, ideologisesta puhumattakaan.

Katastrofi

Suurin katastrofi Pietarin/Leningradin historiassa ja ilmeisesti myös jopa suurin vastaava suurkaupunkia kohdannut vastaava koettelemus tunnetussa historiassa oli toisen maailmansodan aikaisen saarron aiheuttama nälkäkatastrofi siviiliväestön keskuudessa.

Leningradin saartoon johtaneet sotilaalliset operaatiot tunnetaan sangen hyvin. Hitlerin ilmeisenä tarkoituksena oli tuhota lännessä puna-armeijan päävoimat estäen niiden perääntyminen syvälle Venäjälle.

Tämän jälkeen oli Leningrad määrä vallata häikäilemättömällä hyökkäyksellä armeijaryhmä Nordin toimesta armeijaryhmä Mitten avustaessa operaatiota. Leningradin jälkeen olisi vuorossa ollut Moskova. Suunnitelman epäonnistuttua joka kohdassaan saksalaiset turvautuivat piiritykseen, jonka kestäessä kaupunki oli määrä hävittää pommituksin ja tykistötulella.²⁷ Operaatioon antoivat oman panoksensa myös suomalaiset joukot, jotka hyökkäsivät pohjoisessa Syvärin yli ja Kannaksella suunnilleen vanhalle rajalinjalle.²⁸ Tämän tuloksena kaupunki menetti muun muassa suoran yhteyden vanhan Muurmannin radan kautta ulkomaailmaan. Suomenlahden kautta kulkeva yhteys oli luonnollisestikin myös katkaistu. Erittäin verisissä taisteluissa venäläisten onnistui kuitenkin pitää hallussaan kaistale Laatokan etelärantaa, mikä mahdollisti kaupungin huollon ns. elämäntietä pitkin.²⁹ Suomalaiset puolestaan pysähtyivät Syvärin taakse eivätkä saksalaisetkaan pystyneet etenemään Tihvinän kautta Syvärille, joten saarto jäi epätäydelliseksi. Vastoin Hitlerin odotuksia kaupunki ei antautunut, vaan kesti 900 päivän mittaisen piirityksen, mikä aiheutti valtavat uhrin sekä sotilasettä siviiliväestölle.

Kaappauksen epäonnistuttua saksalaiset alkoivat kypsyttää mottia tykistötulella, lentopommituksilla ja propagandalla. Venäläisten tietojen mukaan kaupunkiin ammuttiin 148 000 tykistökranaattia ja pudotettiin lähes 103 000 palopommia sekä 4 600 räjähdyspommia mikä merkitsee neliökilometriä kohti keskimäärin 16 räjähdys- ja 320 palopommia sekä 480 000 kranaattia.³⁰ Kaupungin ”tuhoaminen” näillä keinoin, mistä saksalaiset olivat puhuneet, osoittautui täysin mahdottomaksi, vaikka tuhoja toki tuli. Venäläisten tietojen mukaan tuhoutui 3 174 rakennusta ja 800 teollisuuslaitosta. 16 747 henkeä kuoli ja suunnilleen kaksinkertainen määrä haavoittui. Vaikka nämäkin luvut sinänsä ovat suuria ja verrattavissa esim. moniin Saksan kaupunkien pommituksiin, vaati kiristyvä nälänhätä ja muunkin huollon romahtaminen uhreja vielä monin verroin enemmän.

Nälänhädän tuhoisuuteen myötävaikutti-

vat useat tekijät, tärkeimpänä tietenkin se, että pääsy kaupunkiin ja sieltä pois oli piiritysrenkaan kiristyttyä erittäin vaikeaa ja tarvittavassa määrin mahdotonta. Siviiliväestöä ehdittiin ajoissa evakuoida vain vajaa puoli miljoonaa ja piirityksen alkaessa kaupungissa oli yhä 2,5 miljoonaa kanta-asukasta ja lisäksi satoja tuhansia pakolaisia. Evakuointi kohdistui aluksi tehostetusti sellaisiin henkilöihin, jotka olivat suomalaista tai saksalaista sukua ja joita pidettiin epäluotettavina. Kun piirityksen tulevia kauhuja ei osattu ennalta aavistaa, vastusti osa väestöä myös aktiivisesti evakuointia ja jäi paikoilleen käskyistä ja kehotuksista huolimatta.³¹ Periaatteessa kaupungissa myös

21. *Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad* (1992), 417.
22. Mary McAuley (1991) *Bread and Justice. State and Society in Petrograd 1917–1922*, Oxford: Clarendon Press, 43; Alec Nove (1992) *An Economic History of the USSR 1917–1991*, Penguin Books, 55, 60–61.
23. Ks. Tästä Mary McAuley (1991), 286–288, 298.
24. Kaupungin nimihän oli vuonna 1914 nationalismin nousun huimassa jo venäläistetty Petrogradiksi. Tätä muotoa ”internationalistit”, kuten bolshevikit usein kieltäytyivät käyttämästä.
25. Tätä taustaa vasten on nähtävä Kuzma Petrov-Vodkinin tunnettu maalaus *Tupaantuliaiset* (1935), jossa työläisasuiset henkilöt seurustelevat seurapiirityyliin Nevan ja Pietari-Paavalin linnoituksen häämöittäessä taustalla. Juuri samana vuonna aatelisia karkotettiin Leningradista joukoittain. Ks. Sofija Tshujkina (2000) ’Dvorjane na sovetском rynke truda (Leningrad 1917–1941)’, teoksessa *Normy i tsennosti pousednevnoj zhizni*, St.Peterburg: Neva, 153.
26. Katerina Gerasimov, Sofia Tshujkina (2000) ’Ot kapitalisticheskogo Peterburga k sotsialisticheskomu Leningradu, teoksessa *Normy i tsennosti pousednevnoj zhizni*, St. Peterburg: Neva, 34–44.
27. Ks. David M. Glantz (2002) *The Battle for Leningrad 1941–1944*, University Press of Kansas, 26–27.
28. Tähän liittyen on tehty jopa yritys vierittää syyt Leningradin piirityksen tuhoista suomalaisten harteille. Ks. N. I. Baryshnikov (2002) *Blokada Leningrada i Finljandija 1941–1944*, Johan Beckman Institute: Sankt-Peterburg–Helsinki. Varsin sekavassa argumentoinnissaan kirjoittaja kylläkin samalla myös myöntää sen, että suomalaiset pidättäytyivät hyökkäyksistä Leningradiin.
29. Nykyisten virallisten tietojen mukaan syksyn 1941 puolustustaistelun tappiot rintamalla olivat 214 000 henkeä ”peruuntumattomia” (kaatuneita ja kadonneita) ja 130 000 haavoittuneita. Grif sekretnosti snjat (1992), Moskva: Vojennoje izdatelstvo, 167–168.
30. A. V. Darinski, ’V. I. Startsev’, *Istorija Sankt-Peterburga, XX vek* (1997), Sankt-Peterburg: Glagol, 140.
31. Ajanmukainen, runsaasti dokumentoitu, mm. salaisen poliisin (NKVD) raportteihin perustuva esitys aiheesta on N. Lomagin (2002) *Neizvestnaja blokada I–II*, Sankt Peterburg: Neva, Moskva: Olma Press.

oli huomattavan runsaat varastot erilaisia elintarvikkeita, mutta osa niistä tuhoutui jo heti alkuvaiheessa ns. Badajevin varastojen palaessa.

Kuten sotakommunismin aikana, jouduttiin turvautumaan korttiannoksiin, jotka nopeasti pienenivät. Erona edelliseen katastrofiin oli, että lisäravinnon saanti maaseudulta oli mahdotonta. Kortit oli nytkin jaettu eri kategorioihin, ja aluksi työläiset saivat vielä leipää 800 g päivässä ja virkailijat tai elätettävät puolet tästä. Lisäksi tulivat tietenkin muut elintarvikkeet, jotka myös oli säännöstelty. Jo lokakuussa 1941 annokset kuitenkin kutistuivat tappavan pieniksi ja työläisille jaettiin 250 grammaa leipää ja muille puolet tästä. Polttoainekriisi kärjisti tilannetta ja siviiliväestön kuolleisuus alkoi vuoden vaihteessa nousta huimasti. Joulukuussa 1941 ja tammi-helmikuussa 1942 tuotiin Piskarjovskin hautausmaalle 5 000–10 000 ruumista päivässä.³²

Väestö väheni nopeasti ja 1.8.1942 jäljellä oli enää 807 000 henkeä, kun vielä lokakuussa asukkaita oli ollut 2 371 000. Kadonneista puolestatoista miljoonasta oli kuolleiksi rekisteröity 573 235 tapausta ja evakuoitu 813 000 henkeä. Armeijaan oli mennyt noin 100 000. Elintarviketilanne parani tämän jälkeen. Nälästä tavalla tai toisella johtui suurin osa kuolemantapauksista, vaikka ”nälkää” sellaisenaan ei rekisteröity kuolinsyiksi. Vuoden 1942 kuolemista noin puolet (52,2 %) rekisteröitiin johtuviksi ”muista syistä”, joille tilastoissa ei ollut omaa palstaansa: dystrofiasta, avitaminoosista ja sotavammoista. Lisäksi mm. sydäntaudit (21 %), maha-suolitulehdukset (8,5 %) ja keuhkokuume (5 %) olivat merkittäviä kuolemansyitä.³³ Nimikkeistä huolimatta voidaan nälkää tietenkin pitää ylivoimaisesti tärkeimpänä kuolleisuuteen vaikuttaneena tekijänä, mikä on ilmeistä jo verrattaessa blokadnikkeja vastaavaan populaatioon saarron ulkopuolella. Kuolonuhrien kokonaismäärää selvitetään edelleen ja tutkijoiden arvioimaa määrää 653 000 on monesti pidetty aivan liian pienenä ja liikkeellä on muitakin lukuja, aina miljoonaan henkeen saakka ja jopa ylikin.³⁴

Joka tapauksessa Leningradissa oli

1.1.1944 jäljellä enää 557 760 henkeä, joista 77,5 % naisia. Rakennetta selittää paitsi miesten aluksi suurempi kuolleisuus, myös heidän siirtymisensä rintamalle. Kyseessä oli ennenkuulumaton väestökatastrofi koko tunnetussa historiassa, suurkaupungin siviiliasukkaiden määrähän oli laskenut suunnilleen yhteen kuudesosaan. Luvut antavat kuitenkin piirityksen kauhuista vain kalpean kuvan. Siitä, mitä massamittainen nälkäkuolema käytännössä tarkoitti, voi saada konkreettisemmän käsityksen lukemalla NKVD:n mielipidetarkkailuraportteja.³⁵ Mainittakoon, että kaupungissa selvitettiin noin kaksi tuhatta ihmissyöntitapausta, jotka kasautuivat talveen 1941–42. Raporteissa niitä kuvataan konkreettisesti.

Sotilasuhreja kaupungin puolustus vaati vieläkin enemmän kuin siviiliuhreja. Virallisten laskelmien mukaan Puna-armeija menetti näissä taisteluissa noin kymmenen prosenttia kaikista sodan ajan menetyksistään eli kaatuneina, vankeina ja kadonneina 1 017 881 henkeä ja haavoittuneina ja sairaina 2 418 185 henkeä eli kokonaistappiot olivat 3 437 066 sotilasta. Kaiken kaikkiaan Leningradin puolustustaistelun kuolonuhrien määrä siis nousee noin 1,6–2,0 miljoonaan henkeen. Kuten David Glantz huomauttaa, tämä on kuusi kertaa enemmän kuin USA:n yhteenlasketut tappiot koko toisessa maailmansodassa.³⁶

Kuten tutkimuksessa on todettu, Hitlerin idän-sotaretki oli luonteeltaan toisenlainen kuin hänen aikaisemmat sotatoimensa ja siihen liittyi alusta pitäen kansainvälisen oikeuden vastaisia elementtejä. ”Vernichtungskrieg” otti suoranaiseksi tavoitteekseen niin ihmisten kuin aineellisenkin perinnön tuhoamisen. Kaupungeista Leningrad ja Moskova oli ilmeisestikin tarkoitus hävittää.³⁷ Tässä suhteessa Hitlerin sodalla oli uuden ajan historiassa ainutlaatuisia päämääriä ja vertauskohtia lienee haettava aina antiikista saakka.

Hitlerin motiiveja maanisen tuhoamisajatuksen takana lienee mahdotonta lopullisesti selvittää. Ne näyttävät liittyneen hänen geopolitiittisiin ”elintila”-näkemysksiinsä, joihin liittyi ”slaavien” tunkeminen Uralille ja sen taakse.³⁸ Symbolisesti näyttää Hitler

halunneen tehdä vastaavan ”suurteen” kuin Pietari Suuri, kuitenkin ilman konstruktivistista sisältöä. Erään Hitlerin lausuman mukaan Leningrad olisi ollut tuhottava siksi, ettei Suur-Saksan hallitseman Itämeren piirissä saanut olla suurta kilpailevaa satamaa.³⁹ Lienee todennäköistä, etteivät Pietari-myytin versiot ”tuomitusta kaupungista” vaikuttaneet Hitlerin ajatteluun, lukuun ottamatta mahdollisesti niitä käsityksiä kaupungin ”keinotekoisuudesta”, jotka levisivät myös ajan geopolittiseen kirjallisuuteen, jota Hitler ainakin jossakin määrin tunsu.

Toipuminen

Leningrad toipui toisen maailmansodan suoneniskusta verrattain hitaasti, noin viidessätoista vuodessa. Sen jälkeen kasvu jatkui ja kaupungin väkiluvun – satelliittikaupungit mukaan lukien – laskettiin vuonna 1989 jo ylittäneen 5 miljoonan rajan.⁴⁰ Toisen maailmansodan jälkeen Venäjää kuitenkin kohtasi vielä katastrofi, joka liittyi Neuvostoliiton hajoamiseen. Talouden romahdustaessa syntyi jo uhkakuvia uudesta nälänhädästä ja Suomessakin tiettävästi tehtiin viranomaisskenaarioita rajan yli länteen työntyvistä nälkäisistä laumoista. Tällä kertaa huoltotilanne joka tapauksessa pystyttiin pitämään siedettävänä eikä mitään akuuttia katastrofia syntynyt, vaikka sellaista povailtiin myös mahdolliseksi rakenteilla olevan uuden padon aiheuttaman saasteiden kasaantumisen, uhkaavan ydinvoimallaonnettomuuden tai muiden ekologisten syiden takia.⁴¹

Leningrad, jonka teollisuudesta jopa kolme neljäsosaa oli luettu sotateollisuuteen, kärsi joka tapauksessa uudesta tilanteesta rajusti. Asiain tila näkyi myös väkiluvun notkahduksena. Viidestä miljoonasta väkiluku putosi noin neljään ja puoleen. 2000-luvun alussa nousu on kuitenkin jo alkanut.⁴² Pietari – joka otti uudelleen käyttöön vanhan nimensä vuonna 1992 – ei ole kyennyt uhkaamaan Moskovan valta-asemaa postkommunistisella Venäjällä.

Itse asiassa näyttää siltä, että Moskova, jonne nykyään keskittyvät Venäjän rahat, on ainakin toistaiseksi ominut itselleen suuren osan niistä ominaisuuksista, jotka aiemmin

oli tapana liittää Pietariin. Nimenomaan Moskova on nykyään se rahan ja vallan keskus, josta periferiaa tarkastellaan alaviistoon, se on ikkuna muuhun maailmaan ja se on kuumeisen toimeliaisuuden keskus. ”Pohjoiselle pääkaupungille”, Pietarille on virallisesti annettu pääkaupunkimääreistä vain ”kulttuuripääkaupungin” ja epävirallisesti ”rikospääkaupungin” nimikkeet. Kommunismin kukistumisen ja nimenmuutoksen aikoihin alkanut innostus vanhan Pietarin ja sen menneen valta-aseman palauttamisesta on joka tapauksessa tuottanut suuren määrän kirjallisuutta ja juhluvuosi 2003 myös perusteellisen kasvojen kohotuksen, jota kommunistisen aikakauden ja sen jälkeisen rappion tuhojen johdosta voikin pitää välttämättömänä esim. vesijohto- ja viemäriverkoston ja rakennuskannan pitkälle edenneen rappeutumisen takia.

Kaupungin nimen muuttamisen jälkeen on ilmestynyt valtava määrä Pietarin historiaa ja sen myyttejä koskevaa kirjallisuutta.⁴³ Paluuta vanhaan mahtiasemaan, kan-

32. A. V. Darinski (1997) *V. I. Startsev*, 136–137.

33. Zhizn i smert v blokadnom Leningrade. Istoriko-meditsinskij aspekt (2001), Sankt-Peterburg: Dmitri Bulavin, 75–80.

34. Luvut suurenevet, mikäli mukaan otetaan evakuoinnin yhteydessä eri vaiheissa kuolleet noin 400 000 henkeä, joiden kohtaloon nälkä myös ainakin osaltaan myötävaikutti. Ks. Esim. David M. Glantz (2002) *The Battle for Leningrad 1941–1944*, University Press of Kansas.

35. Ks. N. A. Lomagin (2000) *V tiskab goloda. Blokada Leningrada v dokumentab germanskib spetssluzhb i NKVD*, Sankt-Peterburg: Jevropejski dom. Ks. myös Lomagin (2002).

36. Glantz (2002) 469.

37. Ian Kershaw (2000) *Hitler 1936–45: Nemesis*, London: Penguin Books, 400–401.

38. Kershaw (2000).

39. Vrt. Henry Picker (1951) *Hitlers Tischgespräche. Im Fuehrerbauptquartier 1941–42*, Bonn: Athenäum-Verlag 64–65.

40. Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad (1992), 419.

41. Ks. esim. Ilmari Susiluoto (2000) *Pieni Pietarikirja*, Helsinki: Ajatus, 226 ja passim.

42. Kaupungin hallinto ilmoittaa sivuillaan 15.8.2003 väkiluvuksi 4 596 000 henkeä. Ilman satelliittikaupungeja luku on noin puoli miljoonaa pienempi. (<http://www.gov.spb.ru/day/people>).

43. Tätä kirjallisuutta on ilmestynyt jo satoja niteitä, mukaan lukien uusintapainokset vallankumousta edeltävältä ajalta. Myyteistä esim. N. A. Sindalovski (1994) *Legendy i mify Sankt-Peterburga*, Sankt-Peterburg: Fond ”Leningradskaja galereja”.

sainvälisyyden ja toimeliaisuuden keskukseksi on haikailtu, toistaiseksi ilman draamaattista menestystä. 2000-luvun alun tunnelmat Pietarissa ovat joka tapauksessa optimistisia. Vaikka esimerkiksi piiritystä käsittelevää kirjallisuutta on ilmestynyt valtavasti nyt, kun se on poliittisista syistä mahdollista, katastrofit ja niihin liittyvät myytit näyttävät ainakin toistaiseksi painuneen yleisessä tietoisuudessa taka-alalle ja leimautuneet menneisyyden ilmiöiksi. Vuoden 2003 ilmapiiirissä, uusien ostoskeskusten avautuessa harva se kuukausi, leimaavat tulevaisuudenodotuksia sen sijaan nopea talouskasvu ja optimismi.⁴⁴ ■

44. Kaupungin hallinnon tietojen mukaan tasainen talouskasvu vuodesta 1998 (romahdusmainen devalvaatio) vuoden 2002 loppuun on ollut 26,5 prosenttia ja vuoden 2003 kasvuluvuksi arvioidaan 5,3 %. Vähittäiskaupan kasvu vuonna 2002 oli Pietarissa 9,1 % (Moskovassa 3 %). (Ks. www.gov.spb.ru/economics). Tiedot internetissä 15.8.2003.